

Challenges of First National Assembly Election

Seyed Hassan shojaee_Divkalaee | Mohammadamin khodabandeh

۱ Corresponding Author, Associate Professor Department of History. Faculty of Humanities and Social Sciences. University of Mazandaran. Babolsar. Iran-mail: h.shojaee@umz.ac.ir

۲ B.A.Student of History. Department of History. Faculty of Humanities and Social Sciences. University of Mazandaran. Babolsar. Iran-mail. E-mail: khodabandeh.ma78@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 21Feb 2021

Received in revised form:

۱۲۰۰۰۰ ۲۰۲۱

Accepted: 23Aug 2021

Published

online:23Octo2021

Keywords:

Elections,

First National Assembly,

Constitutional,

Challenge.

After the issuance of the constitutional decree by Muzaffar al-Din Shah, speeding up the preparations for the formation of the first National Assembly became one of the most important concerns of the constitutionalists. The realization of this important step in the first step required the formation of the Supreme Council of the Court and the compilation of the electoral system and then the holding of elections, based on the provisions contained therein. The holding of these elections, however, faced challenges in its process. Accordingly, the leading research intends to use the method of historical research and with reference to primary historical sources, including the publications of the constitutional era, to design and answer the question of what the holding of the first elections to the National Assembly will be with. Were there any challenges?

The research findings show that after the establishment of the Supreme Council of the Court and the efforts of its members to write electoral regulations and prepare for the formation of the first National Assembly, the election process as the first political experience of Iranian society in this field With challenges such as opposition and sabotage in the development and signing of the electoral system, the inconsistency of some of the provisions of this system with the political and social realities in Iranian society, the sabotage of the authoritarian government and The pro-government currents and the inefficient performance of the institutions monitoring the proper conduct of the election process were encountered.

Cite this article: Shojaee_Divkalaee, Seyed Hassan &, khodabandeh, Mohammadamin . (2022). Challenges of First National Assembly Election. *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*, vol15.No 29 page354-379.

DOI: [10.22111/JHR.2021.37701.3087](https://doi.org/10.22111/JHR.2021.37701.3087)

© The Author(s). Shojaee_Divkalaee, Seyed Hassan &, khodabandeh, Mohammadamin e

DOI: 10.22111/JHR.2021.37701.3087

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

چالش‌های برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی

سید حسن شجاعی دیوکلائی^۱ | محمد امین خدابنده^۲

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه مازندران، ایران، (نویسنده مسئول) رایانامه h.shojaee@umz.ac.ir

۲. دانشجوی تاریخ دانشگاه مازندران، ایران رایانامه: khodabandeh.ma78@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

پس از صدور فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین‌شاه، تسریع در فراهم آوردن مقدمات تشکیل مجلس اول شورای ملی به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مشروطه‌خواهان تبدیل شد. تحقق این مهم در نخستین گام، مستلزم تشکیل شورای عالی دربار و تدوین نظام‌نامه انتخاباتی و پس‌از آن برگزاری انتخابات، بر اساس مفاد مندرج در آن بود. برگزاری این انتخابات اما در روند خود با چالش‌هایی مواجه گردید. بر این اساس پژوهش پیشرو درصدد است تا با استفاده از روش تحقیق تاریخی و با استناد به منابع تاریخی، از جمله، نشریات عصر مشروطه به طرح و پاسخ‌گویی به این پرسش بپردازد که برگزاری انتخابات نخستین مجلس شورای ملی با چه چالش‌هایی مواجه شد؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که پس از تأسیس شورای عالی دربار و اهتمام اعضای آن به نگارش نظام‌نامه انتخاباتی و فراهم آوردن مقدمات تشکیل مجلس اول شورای ملی، روند برگزاری انتخابات، به‌عنوان نخستین تجربه سیاسی جامعه ایرانی در این زمینه با چالش‌هایی مانند مخالفت و کارشکنی‌های در تدوین و توشیح نظام‌نامه انتخابات، تطابق نداشتن برخی از مفاد مندرج در این نظام‌نامه با واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی موجود در جامعه ایران، کارشکنی‌های حکومت استبدادی و جریان‌های طرفدار آن و عملکرد ناکارآمد نهادهای ناظر بر برگزاری صحیح روند انتخابات مواجه گردید.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۰۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۴/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱

تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۰/۰۸/۰۱

واژه‌های کلیدی:

انتخابات،

مجلس اول شورای ملی،

مشروطه،

چالش‌ها.

استناد: شجاعی دیوکلائی امیرحسین و خدا بنده، محمد امین (۱۴۰۰). چالش‌های برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی. پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ۱۱ دوره ۱۵ شماره ۲۹ ص ۳۵۴-۳۷۹.

DOI: [10.22111/JHR.2021.37701.3087](https://doi.org/10.22111/JHR.2021.37701.3087)

پښتونستان کالج علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

انقلاب مشروطه با طرح ساختار سیاسی جدید مبتنی بر نظام پارلمانی به دنبال محدود کردن قدرت نامحدود اجرائی پادشاه و مهم‌تر از آن به دنبال محدود کردن اختیارات شاه در تنظیم قواعد بود. این نقش بازدارنده و محدودکننده اختیارات شاه در تنظیم قواعد پس از پیروزی انقلاب مشروطه، بر عهده مجلس شورای ملی گذاشته شد. بر این اساس یکی از مهم‌ترین گام‌های استقرار مشروطیت و تغییر ساختار سیاسی ایران از حکومت‌های استبدادی مطلقه بی‌نظم (۱) به حکومت مشروطه سلطنتی، تشکیل مجلس شورای ملی بود. تحقق این مهم اما خود مستلزم برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی پس از صدور فرمان مشروطیت توسط مظفردالدین شاه بود. برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی اما با توجه به ناآشنایی ساختار سیاسی ایران با سیاق حکومت مشروطه سلطنتی و عدم شناخت کافی از ملزومات اجرایی سازی نظام پارلمانتاریستی، با چالش‌هایی مواجه گردید. بر این اساس مقاله پیش رو درصدد است تا با استفاده از روش تحقیق تاریخی و با استناد به منابع تاریخی و اتکای مضاعف بر نشریات عصر مشروطه، به طرح و پاسخ‌گویی به این پرسش بپردازد که برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی با چه چالش‌هایی مواجه شد؟

در خصوص پیشینه پژوهش موضوع موردبحث این مقاله باید عنوان کرد که پژوهشی که به صورت اختصاصی به بررسی و آسیب‌شناسی روند برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی بپردازد انجام نشده است. با این وجود اما پژوهش‌های ارزشمندی نزدیک به موضوع موردبحث این مقاله صورت گرفته است. به عنوان مثال، منصوره اتحادیه در کتاب «مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه» به صورت کلی، بر وجود برخی چالش‌ها در روند برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی تأکید کرده است؛ اما بنا بر ماهیت کلی تألیف خود که طیف وسیعی از مسائل و رویدادهای مجالس مشروطه و انتخابات آن‌ها از بدو صدور فرمان مشروطیت تا انقراض حکومت قاجار را موردبررسی قرار می‌دهد، از ذکر مصادیق تاریخی لازم و برر سی جامع‌الاطراف عوامل چالش‌برانگیز انتخابات مجلس اول شورای ملی باز مانده است. علاوه بر این اثر، فریدون آدمیت در کتاب

«ایدئولوژی نهضت مشروطه»، ضمن بررسی انتقادی رویدادهای عصر مشروطه، به وجود برخی چالش‌های انتخابات نخستین مجلس شورای ملی اشاره نموده اما از ارائه وجوه متعدد عوامل چالش‌زا در روند برگزاری این انتخابات باز مانده است. علی‌رضا ملایی توانی هم در مقاله خود تحت عنوان «مجلس عالی دربار حلقه گذار به نظام مشروطه» (ملایی توانی، ۱۳۹۲: ۱۲۱/۱۱-۱۴۱)، ضمن بررسی نقش شورای عالی دربار در فراهم آوردن مقدمات تشکیل نخستین مجلس شورای ملی که دارای تأثیر به‌سزایی در فهم تفکیک ماهیت مجلس شورای ملی با شورای عالی دربار می‌باشد، به بررسی موانع و چالش‌های برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی پرداخته است. لازم به ذکر است که با توجه به بررسی اختصاصی ملایی توانی درباره ماهیت شورای عالی دربار و نقش آن در فراهم آوردن مقدمات تشکیل مجلس اول، تفاوت اثر وی با پژوهش پیش‌رو در مباحث مربوط به شورا عالی دربار در بهره‌مندی این پژوهش از نشریات عصر مشروطه می‌باشد. در پژوهش حاضر سعی شده است که با اتکای مضاعف بر نشریات این عصر، به تبیین نقش شورای عالی دربار در فراهم سازی مقدمات برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه و بیان تفاوت ماهیت این شورا با مجلس شورای ملی پرداخته شود.

علاوه بر این، سائلی کرد ده در کتاب «سیر تحول قوانین انتخاباتی مجلس در ایران»، سید ناصر سلطانی در مقاله «موجهات انتخابات طبقاتی در مجلس اول مشروطه» (سلطانی، ۱۳۹۵: ۴-۱۲۱/۱۳۹۵-۱۴۱) و ابوطالب سلطانیان و طاهره شمسی در مقاله «بررسی نخستین قانون انتخاباتی و کیفیت استقرار نخستین مجلس مشروطه در ایران» (سلطانیان و شمسی، ۱۳۹۵: ۳-۴۹۱/۳-۵۱۰) با رویکرد و رهیافتی حقوقی، تنها به بررسی عدم تطابق برخی مفاد مندرج در قانون انتخاباتی مجلس اول با ساختار وقت جامعه ایرانی پرداخته‌اند که با توجه به چنین رهیافت و رویکردی، بررسی تاریخی لازم در خصوص تأثیر مصادیق چالش‌زای قانون انتخاباتی بر روند برگزاری انتخابات این مجلس مورد توجه قرار نگرفته است. با توجه به چنین پیشینه‌ای، پژوهش پیش‌رو در صدد است تا چالش‌های برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی را به‌عنوان هدف اصلی خود بررسی و تحلیل کند. تحقق این مهم در نخستین گام نیازمند بررسی چگونگی تدوین نظام‌نامه انتخاباتی و توجه به شکل‌گیری شورای

عالی دربار به‌عنوان نهاد تدوین‌کننده نظام‌نامه انتخاباتی است که تشکیل این شورا در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- تشکیل شورای عالی دربار

با پیروزی مشروطه‌خواهان و صدور فرمان مشروطیت، فضای حاکم بر کشور در پیوند با خواسته‌های مشروطه‌خواهان تأکید بسیاری بر تشکیل هرچه سریع‌تر مجلس شورای ملی باهدف تثبیت انقلاب مشروطه داشت (آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۱۱۰). این مهم اما درگرو تشکیل مجلس مؤسسان (شورای عالی دربار) به‌منظور ایجاد سازوکارهای برگزاری انتخابات در راستای رسیدن به آرمان اصلی مشروطه‌خواهان یعنی تشکیل مجلس شورای ملی و گذار از نظام استبدادی به مشروطه سلطنتی بود (ملائی توانی، ۱۳۹۲: ۱۲۹). بر این اساس تلاش مشروطه‌خواهان، از جمله اعضای تشکیل‌دهنده مجلس مؤسسان به‌طور کامل معطوف به آماده‌سازی هرچه سریع‌تر مقدمات تشکیل مجلس شورای ملی به‌خصوص تنظیم قوانین انتخاباتی برای انتخاب نمایندگان و شروع به کار مجلس شورای ملی بود (آفاری، ۱۳۷۸: ۸۶). نگرانی مشروطه‌خواهان از مرگ مظفرالدین‌شاه که در این زمان در بستر بیماری به سر می‌برد با توجه به اهمیت او در استمرار جریان مشروطه‌خواهی و ضرورت توشیح نظام‌نامه انتخاباتی به دست او بر التهاب فضای کشور در آن زمان می‌افزود (هدایت، ۱۳۶۳: ۱۵۰). علاوه بر این، مشروطه‌خواهان با توجه به شناختی که از روحیات استبدادی و دشمنی محمدعلی شاه با جریان مشروطه داشتند، از قدرت‌گیری او در اثر مرگ پدرش و عواقب این امر نیز بیمناک بودند (همان). در چنین شرایطی، تسریع امور به‌منظور نگارش نظام‌نامه انتخاباتی و مهیا نمودن بستر لازم برای برگزاری انتخابات به مهم‌ترین دغدغه مشروطه‌خواهان تبدیل شده و تکاپو در این راستا فضای کلی حاکم بر کشور را به خود اختصاص می‌داد. متعاقب با چنین موقعیتی، به فرمان مظفرالدین شاه در ۲۷ جمادی‌الثانی سال ۱۳۲۴ ق شورای عالی دربار تأسیس گردید که وظیفه آن تدوین نظام‌نامه انتخاباتی و فراهم آوردن مقدمات برگزاری انتخابات بود (ناظم الاسلام کرمانی، ۱۳۴۹: ۵۷۵/۳). براین اساس شورای عالی دربار موظف به ایجاد سازوکارهای برگزاری انتخابات مجلس شورای ملی

گردید که اهمیت تشکیل آن «به‌منزله نخستین مرحله ترقی» (روزنامه انجمن تبریز، ۱۸ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۳۸ / ۱) و تشکیل نشدن آن به‌مثابه قرار گرفتن مملکت در ردیف «ممالک غیر متمدن» (روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان، ۲۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ش ۱ / ۱) در برخی از روزنامه‌های عصر مشروطه بازتاب داده می‌شد.

تحقق این مهم در نخستین گام تشکیل شورایی را که به تدوین نظام‌نامه و ایجاد سازوکارهای برگزاری انتخابات بپردازد الزامی می‌کرد. (روزنامه حبل‌المتین، ۳ رجب ۱۳۲۴: ش ۱/۴). در خصوص اهمیت تشکیل شورای عالی دربار و وظایف آن اگرچه تقی‌زاد با عبارت اغراق‌آمیز «این شورا وظیفه‌ای را بر دوش داشته که در تاریخ شرق بر عهده هیچ مجمع دیگری نبوده است» (تقی‌زاده، ۱۳۷۷: ۹) سخن به میان می‌آورد؛ اما شورا عالی دربار در هاله‌ای از ابهام قرار گرفته و شرح وظایف و عملکرد آن به‌عنوان نهاد مسئول در امر انتخابات به‌روشنی مشخص نیست. چنین ابهامی را در آثار فعالان سیاسی و وقایع‌نگاران عصر مشروطه مانند مهدی‌قلی‌خان هدایت که خود از اعضای اصلی و سرپرست هیئت تدوین‌کننده نظام‌نامه بود (هدایت، ۱۳۴۴: ۱۴۱ و ۱۴۲ و هدایت، ۱۳۶۳: ۱۷۴)، مهدی شریف کاشانی از چهره‌های مؤثر در انقلاب مشروطه و از فعالان سیاسی و ملازمان علمای مهاجر (شریف کاشانی، ۱۳۶۲: ۸۸/۱ و ۹۸)، هاشم محیط‌مافی، روزنامه‌نگار و فعال سیاسی عصر مشروطه (محیط‌مافی، ۱۳۶۳: ۱۲۵-۱۰۰)، مجد الاسلام کرمانی (مجد الاسلام کرمانی، ۱۳۵۱: ۳۰) قهرمان میرزا سالور (عین‌السلطنه سالور، ۱۳۷۷: ۱۸۰۱)، احمد کسروی (کسروی، ۱۳۶۳: ۱۳۳ و ۱۴۴) و مهدی ملک‌زاده (ملک‌زاده، ۱۳۷۷: ۱ / ۳۸۲) می‌توان مشاهده کرد. ابهام‌ها در خصوص ماهیت، وظایف و عملکرد شورای عالی دربار علاوه بر آثار فعالان سیاسی و وقایع‌نگاران عصر مشروطه، در میان مورخان و منابع خارجی مانند ادوارد براون (براون، ۱۳۷۶: ۱۲۸)، کتاب نارنجی (کتاب نارنجی، ۱۳۶۷: ۱۸)، کتاب آبی (کتاب آبی، ۱۳۶۳: ۱۱) و اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان (تاریخ استقرار مشروطیت بر اساس اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان، بیتا: ۹۵) نیز وجود دارد.

مشابه چنین ابهامی در خصوص ماهیت، وظایف و عملکرد شورای عالی دربار در نشریات این عصر نیز موجود است. نشریاتی که در آستانه تشکیل و فعالیت این مجلس به چاپ می‌رسیدند مانند روزنامه حب‌المتین (روزنامه حب‌المتین، ۳ رجب ۱۳۲۴: ش ۴/۴ و ۱)، روزنامه انجمن ایالتی تبریز (روزنامه انجمن ایالتی تبریز، ۲۰ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ۳/۳۹)، روزنامه حکمت (روزنامه حکمت، ۱ شعبان ۱۳۲۴: ش ۳/۸۷۳)، روزنامه ایران سلطانی (ایران سلطانی، ۹ رجب ۱۳۲۴: ش ۱/۱۱)، روزنامه خیرالکلام (خیرالکلام، ۱۷ رجب ۱۳۲۵: ش ۱/۵)، روزنامه انجمن ایالتی گیلان (انجمن ایالتی گیلان، ۲۲ شعبان ۱۳۲۵: ش ۲/۴). روزنامه ندای وطن (روزنامه ندای وطن، ۱۸ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ش ۳/۲) و روزنامه مجلس (روزنامه مجلس ۱۳۲۴، ۲۷ شوال ۱۳۲۴ ش ۱/۱۱ هم‌چنین نک: ۲۵ شوال ۱۳۲۴: ش ۱/۱۰) اگرچه در خصوص مقدمات برگزاری انتخابات سخن به میان می‌آورند؛ اما در خصوص شورای عالی دربار دارای همان ابهام‌هایی هستند که منابع کتابی تاریخ عصر مشروطه از آن برخوردارند؛ اما علی‌رغم وجود چنین ابهام‌هایی، شناخت شورای عالی دربار و تبیین ماهیت و عملکرد آن امری ضروری است. نخستین گام در راستای تحقق این مهم تبیین چگونگی تشکیل این شورا است. کسروی گزارش می‌کند که پس از صدور فرمان مشروطه، متحصنان سفارت انگلیس فرمان شاه نسبت به انتخابات مجلس را غیرواضح و مبهم دانستند و خواهان امضای سفارت بر پای فرمان مشروطه و بخشش عمومی همه متحصنین شدند. مظفرالدین شاه از این درخواست‌ها برآشفته شد، اما در نتیجه فشار مشروطه‌خواهان ناچار به صدور دو دست‌خط در ۲۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴. ق گردید (کسروی، ۱۳۶۳: ۱۳۷). در یکی از این دست‌خط‌ها وی فرمان تدوین قانون نظام‌نامه انتخاباتی و در دست‌خط دیگر فرمان عفو عمومی تمامی متحصنین را صادر کرد (تاریخ استقرار مشروطیت در ایران مستخرجه از روی اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان، بی‌تا: ۱۳۴). فرامین صادرشده از جانب شاه به عضدالملک مخابره شد تا آن را به اطلاع علما نیز برساند (صفائی ۱۳۸۰: ۲۴۸). اجرای این فرمان ابتدا محدود به پایتخت بوده و سپس این فرمان به سایر شهرها نیز ابلاغ و حکم تأسیس نمایندگی مجلس شورای ملی در شهرستان‌ها داده شد (بهمن انصاری، ۱۳۹۴: ۳۶). در پی این فرمان، مقدمات تشکیل شورای عالی دربار در عمارت باغ بهارستان که از بناهای میرزا حسین‌خان سپه‌سالار

بود فراهم شد و سازوکارهای تأسیس مجلس شورای ملی مهیا گردید (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۴۹: ۸/۴).

بنای عمارت باغ بهارستان بر اساس گزارش محمدعلی تهرانی کاتوزیان نماینده تهران در مجلس اول، متعلق به میرزا حسین خان سپه سالار بود که پس از مرگ وی توسط ناصرالدین شاه صادره گردید و به محلی برای میزبانی سفرای کشورهای اروپائی اختصاص داده شد (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۳۳۱)؛ اما تشکیل جلسات شورای عالی دربار در این عمارت به دلیل مخالفت برخی از علماء مبنی بر غصبی بودن این مکان منتفی شد و مدرسه نظام جایگزین آن شد و نخستین نشست این مجلس در این بنا روز شنبه ۲۷ جمادی‌الثانی برگزار شد (ملائی توانی، ۱۳۹۲: ۱۲۷). در خصوص اعضای اصلی تشکیل‌دهنده شورای عالی دربار دولت‌آبادی (دولت‌آبادی، ۱۳۶۲: ۸۳/۲ و ۸۴)، کسروی (کسروی، ۱۳۶۳: ۱۳۴) و کاتوزیان (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۲۰۶) از حدود پانصد نفر عضو متشکل از علمای برجسته پایتخت، بازاریان سرشناس و رجال سیاسی مانند صدراعظم، نایب‌السلطنه، وزیران و برخی از شاهزادگان سخن به میان می‌آورند. این ترکیب اعضای اصلی به اعتقاد آبراهامیان خود بازتاب نقشی بود که آنان در خصوص تدوین نظام‌نامه انتخاباتی و برگزاری طبقاتی انتخابات ایفا کردند (آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۷۸). انتخاب اعضای اصلی شورا با دعوت قبلی صدراعظم به صورت گزینشی و بدون برگزاری انتخابات صورت گرفت و نشست افتتاحیه این شورا در مدرسه نظام برگزار شد (کتاب آبی، ۱۳۶۳: ۱۵). در آغاز این مراسم، مشیرالدوله نطقی کوتاه ایراد کرد و گشایش این مجلس را سبب نیک‌بختی ملت ایران دانست. پس از آن به ذکر اهمیت قانون انتخابات مجلس شورای ملی و نیازمندی این مقوله به صرف زمان و دقت لازم اقدام نمود (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۴۹: ۴/۱۳ و ۱۲). بدین ترتیب مجلس شورای عالی دربار پس از برگزاری مراسم افتتاحیه کار خود را که در نخستین گام تدوین نظام‌نامه انتخاباتی در راستای برگزاری انتخابات بود آغاز کرد که این مسئله در ادامه پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- چالش‌های تدوین نظام‌نامه انتخاباتی مجلس اول مشروطه

فراهم آوردن مقدمات تأسیس مجلس شورای ملی منوط به وضع قوانین برگزاری انتخابات و نظارت بر اجرای صحیح آن و تحقق این مهم خود مستلزم تدوین نظام‌نامه انتخابات بود. برای تحقق این مهم به دستور مظفرالدین شاه هیئتی از درون اعضای شورای عالی دربار جهت تدوین نظام‌نامه انتخابات مشخص گردید که در رأس آن مشیرالدوله قرار داشت (حبل‌المیتن، ۳ رجب ۱۳۲۴: ش ۲/۴). پس از آنکه صواب مشیرالدوله به ریاست هیئت تدوین نظام‌نامه با حکم وی سایر اعضای این هیئت برگزیده شدند (دولت‌آبادی، ۱۳۶۲: ۸۶/۲ و ۸۷). بنا بر گزارش‌های دولت‌آبادی (دولت‌آبادی ۱۳۶۲: ۸۶/۲)، ادوارد براون (ادوارد براون، ۱۳۷۶: ۱۳۴) و آفاری (آفاری، ۱۳۷۸: ۹۳) اعضای هیئت تدوین نظام‌نامه انتخابات را صنیع‌الدوله، مخبرالسلطنه، مشیرالملک، موتمن‌الملک و محتشم‌السلطنه تشکیل می‌دادند. کار تدوین نظام‌نامه انتخاباتی توسط این هیئت در واقع ترجمه نظام‌نامه‌های انتخاباتی برخی از کشورهای اروپایی بود. روزنامه ندای وطن در یکی از شماره‌های خود از رونویسی شدن قوانین انتخاباتی دوره اول مجلس شورای ملی از قوانین انتخاباتی فرنگ سخن به میان می‌آورد (ندای وطن، ۱۸ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ش ۴/۲). روزنامه حکمت نیز به رسیدن پستی از فرنگستان حاوی بندهای قانون انتخاباتی که اعضاء دست به ترجمه آن زده‌اند اشاره می‌کند (حکمت، ۱۵ شعبان ۱۳۲۴: ش ۸/۸۷۴). علاوه بر روزنامه‌ها، برخی از منابع دیگر عصر مشروطه نیز ترجمه‌ای بودن نظام‌نامه انتخابات را در زمان تدوین آن مورد توجه قرار داده‌اند. به‌عنوان مثال مجدالاسلام کرمانی (مجدالاسلام کرمانی، ۱۳۵۱: ۳۰) و یحیی دولت‌آبادی بر این مطالب که نظام‌نامه برگرفته از تجربه پارلمانی نظام‌های غربی است (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۸۶/۲) تأکید می‌کنند.

کوتاه بودن فرصت تدوین نظام‌نامه انتخاباتی و تعجیل مشروطه‌خواهان جهت برگزاری هرچه زودتر انتخابات و تشکیل مجلس به دلیل وخامت حال مظفرالدین‌شاه و ترس از مرگ وی (مهدیقلی‌خان هدایت، ۱۳۴۴: ۱۴۳)، اصلی‌ترین دلیل گرایش تدوین‌کنندگان نظام‌نامه به ترجمه آن از قوانین انتخاباتی برخی از کشورهای اروپایی بود. در این خصوص کاتوزیان (کاتوزیان، ۱۳۷۳: ۳۳۷)

و روزنامه‌های عصر مشروطه مانند روزنامه مجلس (مجلس، ۱۶ شوال ۱۳۲۴: ۶ ش / ۱)، روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان (انجمن مقدس ملی اصفهان، ۲۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ۳ / ۱) و روزنامه حکمت (حکمت، ۱۰ شعبان ۱۳۲۴: ۲ / ۸۷۴) نیز سخن به میان می‌آوردند. در نتیجه چنین شرایطی بود که هیئت تدوین‌کننده نظام‌نامه انتخاباتی شورای عالی دربار جهت تسریع در امر برگزاری انتخابات و تشکیل مجلس پیش از مرگ مظفرالدین شاه در صدد ترجمه نظام‌نامه انتخاباتی برخی از کشورهای اروپائی مانند فرانسه، بلغارستان، آلمان (ندای وطن، ۱۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴ ش ۳/۱) و بلژیک (دولت‌آبادی، ۱۳۶۲: ۲ / ۸۶ و ۸۷؛ آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۸۲) برآمدند و با انجام اصلاحاتی در آن، نظام‌نامه انتخاباتی مجلس اول شورای ملی را تدوین نمودند. علاوه بر این، باور عمومی و دیدگاه آلمانی مشروطه‌خواهان نسبت به ضرورت اقتباس قوانین از ملل اروپائی برای نیل به ترقی و تجدد نیز عامل مؤثر دیگری در ترجمه‌ای شدن نظام‌نامه انتخابات بود. به‌عنوان مثال تقی‌زاده طی نطقی در مجلس اول شورای ملی با همین رویکرد آلمان‌گرایانه نسبت به نظام پارلمانی ملل اروپایی و غربی سخن به میان می‌آورد و آن را اسباب ترقی پله به پله ایران از روسیه به عثمانی به اتریش و آلمان و سپس به سوئیس و آمریکا عنوان می‌کند. (مشروح مذاکرات دوره اول مجلس شورای ملی، جلسه ۱۸، شنبه ۳ شمسهر ذی‌القعدة ۱۳۲۴). چنین رویکرد آلمانی نسبت به ضرورت ترجمه‌ای بودن نظام انتخاباتی مجلس شورای ملی از نظام‌نامه انتخاباتی کشورهای اروپائی اگرچه در برخی از روزنامه‌های عصر مشروطه مانند روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان (انجمن مقدس ملی اصفهان، ۲۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ۲ / ۱) و روزنامه حبل‌المتین (حبل‌المتین، ۳ رجب ۱۳۲۴: ۴ / ۴) مورد تأیید قرار گرفت؛ اما این نگاه در روزنامه ندای وطن به‌عنوان یک نگاه خوش‌بینانه موردنقد قرار گرفت (ندای وطن، ۱۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ۳ / ۱).

در چنین فضا و با چنین رویکردی اعضای هیئت تدوین درصدد نگارش نظام‌نامه انتخابات برآمدند و پیش‌نویس آن را که شامل چهارفصل بود در روز چهارشنبه اول رجب سال ۱۳۲۴ قمری به شورای عالی دربار جهت برر سی و مذاکره ارائه دادند. پیش‌نویس ارائه شده به شورای عالی دربار در این روزبه دلیل اعتراض روحانیون نسبت به تلاش‌های درباریان برای حذف فصل سوم این نظام‌نامه

مورد تصویب قرار نگرفت و پذیرش نهایی آن پس از بازنگری علما و سایر طبقات به‌روز سیزدهم رجب موکول شد (ملائی توانی، ۱۳۹۲: ۱۳۵-۱۳۴). درحالی‌که گمان می‌رفت پس از تدوین نهایی نظام‌نامه انتخاباتی، این نظام‌نامه به توشیح شاه برسد اما مظفرالدین‌شاه به دلیل ترس از تسلیم قدرت استبدادی خود (قهرمان‌میرزا سالور، ۱۳۷۷: ۱۸۰)، اقدامات مخرب برخی مقامات سیاسی و نظامی طرفدار استبداد (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۲۱۳) و همچنین تحریک‌های سفارت روسیه از امضای آن سر باز زد (تاریخ استقرار مشروطیت در ایران مستخرجه از روی اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان، بی‌تا: ۱۰۹). مجموعه این عوامل موجبات رفتارها و واکنش‌های تند مشروطه‌خواهان را فراهم آورد که بدست‌نشینانی مجدد جمعیت انبوهی از مشروطه‌خواهان در سفارت انگلیس از جمله این واکنش‌ها بود (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۴۹: ۱۹/۴). در پی این ناآرامی‌ها، سفیر انگلیس به دلیل ترس از به وجود آمدن وضعیت نامطلوب ناشی از تحصن و ناتوانی دولت ایران در مواجهه با آن، طی مذاکره با وزیرمختار روسیه از وی عدم مخالفت و همکاری جهت امضاء نظام‌نامه انتخاباتی توسط شاه را درخواست کرد. (تاریخ استقرار مشروطیت در ایران مستخرجه از روی اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان، بی‌تا: ۱۰۹).

به دنبال این وضعیت، اعتراض‌های متحصنین به اطلاع شاه رسانده شد و وی در پی آگاهی از مخاطرات این اوضاع بنا به گزارش کتاب آبی (کتاب آبی، ۱۳۶۳: ۱۱) و کتاب نارنجی (کتاب نارنجی، ۱۳۶۷: ۱۷) ناگزیر به عقب‌نشینی و پذیرش درخواست مشروطه‌خواهان به جهت امضاء نظام‌نامه انتخاباتی در ۱۹ رجب سال ۱۳۲۴ قمری شد. پس از امضاء نظام‌نامه مقرر گردید تا برگزاری انتخابات در روز ۲۷ رجب مصادف با مبعث پیامبر اکرم (ص) آغاز گردد (براون، ۱۳۷۶: ۱۳۲). پس از توشیح نظام‌نامه انتخاباتی توسط مظفرالدین‌شاه، این نظام‌نامه در پنج هزار نسخه به صورت اعلامیه (آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۱۳۴) و کتابچه (روزنامه انجمن ایالتی گیلان، ۲۶ رجب ۱۳۲۵: ش ۲/۳) چاپ و به سراسر حوزه‌های انتخاباتی ارسال شد تا همگان از مندرجات آن مطلع شوند و بر همان اساس نمایندگان خود را انتخاب نمایند (روزنامه مجلس، ۲۵ شوال ۱۳۲۴: ش ۳/۱۰). از روز ۲۳ رجب نیز بنا

بر روایت اعظام قدسی، شورای عالی دربار در مدرسه نظام مقدمات انتخابات مجلس را فراهم آورد (اعظام قدسی، ۱۳۴۹: ۱/ ۱۴۴). برگزاری این انتخابات در تهران، ایالات و ولایات، با چالش‌هایی مواجه گردید که این مسئله در ادامه مقاله مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

۳- چالش‌های برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه

پس از تدوین نظام‌نامه انتخاباتی، برگزاری انتخابات، گام نهایی مشروطه‌خواهان برای تشکیل مجلس شورای ملی بود که در روند برگزاری خود با چالش‌های متعددی روبه‌رو گردید. نخستین چالش‌ها در روند برگزاری انتخابات ناشی از برخی مفاد مندرج در نظام‌نامه انتخاباتی و عدم تطابق آن با واقعیات سیاسی و اجتماعی جامعه ایرانی بود. نظام‌نامه انتخاباتی مصوب در شورای عالی دربار که به اعتقاد مجد الا سلام کرمانی می‌بایست دارای موجودیتی تنظیم‌کننده و قواعدی صحیح در جهت برگزاری انتخابات و تشکیل مجلس اول مشروطه باشد (مجد الا سلام کرمانی، ۱۳۵۱: ۳۰)، دارای مفادی بود که برگزاری انتخابات را با چالش‌هایی مواجه کرد.

۳-۱ چالش‌های برآمده از نظام‌نامه انتخاباتی

یکی از چالش‌های برآمده از نظام‌نامه انتخاباتی مربوط به ماده اول این نظام‌نامه بود. ماده اول نظام‌نامه انتخابات که پس از تصویب، موجب بروز بحث‌های فراوان در روزنامه‌های عصر مشروطه مانند روزنامه ایران سلطانی (ایران سلطانی، ۱ شعبان ۱۳۲۴: ۱۴-۲)، روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان (روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان، ۲۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴ ش ۱/۱) و روزنامه حکمت (حکمت، ۱ شعبان ۱۳۲۴: ش ۳/۸۷۳) گردید؛ بر انتخاب نمایندگان مجلس بر اساس تقسیم‌بندی صنفی و طبقاتی این‌گونه تأکید داشت: «انتخاب کنندگان ملت در ممالک محروسه ایران از ایالات و ولایات باید از طبقات ذیل باشند: شاهزادگان و قاجاریه، علما و طلاب، اعیان و اشراف، تجار، ملاکین و فلاحین، اصناف.» (مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطیت، ۱۳۸۸: ۹ و ۸). در خصوص چرایی تصمیم‌گیری تدوین‌کنندگان نظام‌نامه برای صنفی و طبقاتی برگزار کردن انتخابات اگرچه آدمیت

معتقد است که «در هر کجا که اول مشروطه شده است انتخابات از طبقات بوده» (آدمیت، ۱۳۵۵: ۳۴۸ و ۳۴۹)؛ اما در خصوص این تصمیم هیأت تدوین نظام‌نامه باید عنوان کرد که نبود معیارها و ملاک‌های مشخص و معین در زمینه نحوه تخصیص سهمیه نمایندگی بیش از همه تأثیر داشته است. شاهد مثال این مدعا را می‌توان در روزنامه‌های عصر مشروطه مشاهده کرد. به‌عنوان مثال روزنامه حبل‌المتین در یکی از شماره‌های خود از لزوم برگزاری طبقاتی انتخابات به دلیل نبود معیاری ثابت جهت دسته‌بندی برگزیدگان و مبعوثان ملت سخن به میان می‌آورد و در ادامه با رویکردی آرمانی به این اصل عنوان می‌کند: «چون با این اصول رفتار شود حق هر طبقه از طبقات شیعه و سنی و ارامنه و یهود و مجوس که در رعیتی پادشاه می‌باشند با سایرین یک حکم دارند، حتی حق اهالی دهات کوچک و ایالات چادر نشین هم ضایع و پایمال نخواهد گردید» (حبل‌المتین، ۳ رجب ۱۳۲۴: ش ۳/۴ و ۵). همچنین روزنامه انجمن ملی مقدس اصفهان نیز متأثر از وضعیت نبود ملاک‌ها و معیارهای مشخص تخصیص نمایندگی به آحاد ملت، بر ضرورت صنفی و طبقاتی برگزار شدن انتخابات این‌گونه تأکید می‌نماید که: «چون اجتماع قاطبه آحاد ملت و افراد مردم در مجلس واحد ممکن نیست، چنین متداول شد که هر طبقه از طبقات و صنفی از اصناف را انتخاب و اختیار نمایند» (انجمن مقدس ملی، ۲۱ ذی‌القعدة ۱۳۲۴: ش ۲/۱).

تصمیم هیأت تدوین نظام‌نامه برای برگزاری انتخابات بر اساس اصل صنفی و طبقاتی، در شرایط نبود ملاک‌ها و معیارهای مشخص و معین در زمینه نحوه تخصیص سهمیه نمایندگی، روند برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه را با چالش‌های جدی مواجه کرد. نخستین چالش برآمده از این اصل در روند برگزاری انتخابات ناشی از تناسب نادرست تعداد نمایندگان طبقات شهر تهران به دلیل برخورداری از موقعیت پایتختی در مقایسه با نمایندگان طبقات سایر مناطق از جمله ولایات و ایالات وسیع و پرجمعیت بود. تعریف طبقات شش‌گانه مذکور در نظام‌نامه انتخاباتی در ایالات و ولایات با شهر تهران دارای یک تفاوت مهم بود. در شهر تهران طبقه اصناف بر پایه مشاغل موجود و فعال در این شهر، خود به اصناف متعدد مانند بزازان، آهنگران، کتاب‌فروشان، مسگران، اطباء چلو

پزان، بنایان، آجرپزان، حمامی‌ها، دلاک‌ها، آشپزها، کوره‌پزها، حمال‌ها، نانواها، بقال‌ها، کبابی‌ها، توتون‌فروش‌ها، عطارها، حلبی‌سازها (مجد الاسلام کرمانی، ۱۳۵۱: ۳۱) تقسیم و هر یک از این اصناف از حق داشتن نماینده در مجلس برخوردار شدند؛ اما در ایالات و ولایات چنین تقسیم‌بندی در خصوص اصناف وجود نداشت. این تقسیم‌بندی منجر به افزایش تعداد نمایندگان این شهر گردید؛ اما در مقابل، ایالات وسیعی که دارای جمعیتی بیش از تهران بودند به دلیل عدم برخورداری از موقعیت پایتختی، بدون بهره‌مندی از هیچ تخصیص سهمیه درون طبقاتی و صنفی تنها از امکان انتخاب نماینده از طبقات شش‌گانه شاهزادگان قاجاریه، علماء و طلاب، اعیان و اشراف، ملاکین و فلاحین، تجار و اصناف برخوردار گردیدند (مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطیت، ۱۳۸۸: ۹). در نتیجه چنین تقسیم‌بندی بود که شهر تهران از شصت‌ودو نفر نماینده که عمده آن‌ها از طبقه اصناف بود در مجلس اول برخوردار شد (آبراهامیان، ۱۳۸۰: ۱۳۴). این در حالی بود که به ایالت‌های وسیعی مانند آذربایجان، فارس، اصفهان و خراسان دوازده و ولایاتی چون مازندران، کرمان و کرمانشاه تنها شش نفر نماینده تخصیص داده شد (روزنامه ایران سلطانی، ۹ رجب ۱۳۲۴: ش ۲/۱۴).

علاوه بر ماده اول، ماده ششم نظام‌نامه نیز که به تخصیص سهمیه نمایندگان هر منطقه از حوزه‌های سیزده‌گانه انتخاباتی برحسب جمعیت آن‌ها می‌پرداخت (مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطیت، ۱۳۸۸: ۹)؛ به دلیل تخصیص نادرست تعداد سهمیه نمایندگان، موجبات تبعیض بین مناطق مختلف برگزاری انتخابات را فراهم آورد. این تبعیض ناشی از تخصیص نادرست سهمیه نمایندگی، اعتراض نمایندگان برخی از مناطق را در پی داشت. به‌عنوان مثال، امام‌جمعه خویی نماینده ایالت آذربایجان (مستشارالدوله صادق، ۱۳۶۱: ۲۵) طی نطق اعتراضی خود در مجلس چنین عنوان کرد: «تو ضیح بدهند که بنده ملتفت شوم نسبت به جمعیت ایران تخمیناً هر صد هزار نفر حق یک نفر وکیل دارند. به این قاعده به جمعیت تهران سه نفر می‌رسد. اگر ملاحظه صنف نمایم شش نفر می‌رسد. به‌مضاعف هم حساب کنیم به‌ملاحظه پایتخت بودن دوازده نفر می‌شود. چطور است که از برای تهران شصت نفر معین شده و مثلاً از برای آذربایجان که تقریباً سه کرور جمعیت دارد دوازده نفر

معین شده است» (لوح فشرده مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه ۲۱۱، سه‌شنبه دوم ذی‌الحجه الحرام ۱۳۲۵ قمری).

طبقاتی و صنفی برگزار شدن انتخابات بر اساس ماده نخست نظام‌نامه انتخاباتی و همچنین تخصیص نادرست سهمیه نمایندگان مناطق مختلف بر اساس ماده ششم این نظام‌نامه به اعتقاد مجدد الاسلام کرمانی موجبات بروز تفرقه در میان اهالی ایالات و ولایات را در جریان برگزاری انتخابات فراهم کرد (مجد الاسلام کرمانی، ۱۳۵۱: ۳۱ و ۳۰) و به چالشی در روند برگزاری انتخابات تبدیل شد. علاوه بر تخصیص نادرست سهمیه نمایندگان، فقدان سرشماری دقیقی از جمعیت مناطق و حوزه‌های انتخاباتی در زمان برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه نیز برگزاری این انتخابات را با چالش مواجه نمود. بر اساس ماده ششم نظام‌نامه انتخاباتی، جمعیت هر منطقه معیار اصلی تشخیص ایالت و ولایت بودن حوزه‌های انتخاباتی و متعاقباً تعداد سهمیه نمایندگان آن حوزه‌ها بود. بر این اساس سرشماری و تعیین دقیق جمعیت مناطق و حوزه‌های انتخاباتی از اهمیت بسیاری برخوردار بود. ادوارد براون در خصوص اهمیت این سرشماری در امر برگزاری انتخابات عنوان می‌کند: «مهم‌ترین امر در خصوص دسته‌بندی‌های جمعیتی در راستای برگزاری انتخابات و تخصیص نمایندگان نیاز به یک‌میزان دقیق برای سرشماری جمعیت مناطق مختلف کشور به‌عنوان حوزه‌های انتخاباتی سیزده‌گانه بود» (ادوارد براون، ۱۳۷۶: ۱۲۹)؛ اما برخلاف اهمیت این سرشماری، شرایط نابسامان اجتماعی و ناکارآمدی ساختار سیاسی و دیوانسالاری ایران عصر قاجار (دالماتی، ۱۳۳۵: ۱۰۲) مانع از دسترسی دقیق به میزان جمعیت در حوزه‌های انتخاباتی از طریق سرشماری نفوس گردید. متأثر از همین شرایط است که روزنامه حبل‌المتین عنوان می‌کند تعداد نفوس ایران از طریق سرشماری صحیح معین نشده و هیچ‌میزانی برای این کار در دست نیست (حبل‌المتین، ۳ رجب ۱۳۲۴: ۴ ش/۳).

مشخص نبودن دقیق میزان جمعیت کشور در حوزه‌های انتخاباتی در نتیجه نبود سرشماری و اختلاف بر سر تخصیص سهمیه نمایندگان حوزه‌های انتخاباتی بر اساس دروازه‌نمایندگی به ایالات و شش نماینده به ولایات (مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطیت، ۱۳۸۸: ۹) که میزان جمعیت

ملاک آن بود، برگزاری انتخابات را در برخی مناطق و حوزه‌های انتخاباتی با چالش مواجه کرد. به‌عنوان مثال رایینو (۲) سرکونسولگر بریتانیا در گیلان گزارش می‌کند که در این منطقه به دلیل نبود معیار مشخصی برای تعیین جمعیت بر سر ایالت یا ولایت شمرده شدن این منطقه و تخصیص دوازده یا شش نماینده به آن اختلاف‌های زیادی بروز کرد (رایینو، ۱۳۶۸: ۲۴). درحالی‌که در ماده ششم نظام‌نامه گیلان ولایت تعیین شده و از حق انتخاب شش نماینده برخوردار گردید (مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطیت، ۱۳۸۸: ۹)؛ این مسئله موردقبول اهالی گیلان واقع نشد. به اعتقاد اهلی گیلان جمعیت این منطقه به میزانی بود که می‌بایست به آن دوازده نماینده به‌عنوان یک ایالت تخصیص می‌یافت (خیرالکلام، ۲۲ رجب ۱۳۲۵: ش ۶/۲ و ۳). همین اختلاف نظر بنا بر گزارش رایینو موجب بروز چالش در روند برگزاری انتخابات در گیلان گردید (نک: رایینو، ۱۳۶۸: ۲۷-۲۴). علاوه بر رایینو، کسروی هم در این خصوص گزارش می‌کند که «آذربایجان، خراسان، فارس و کرمان ایالت و جاهای دیگر ولایت شناخته شد و این موجب رنجش گیلانیان گردید و در رشت آشوبی پدید آورد» (کسروی، ۱۳۶۳: ۴۷۰).

۲-۳ مانع‌تراشی جریان‌های طرفدار ساختار استبدادی

در کنار چالش‌های برآمده از نظام‌نامه انتخاباتی، ساختار سیاسی استبدادی حاکم بر ایران و طرفداران نظام استبدادی از دیگر عوامل مؤثر بر ایجاد چالش در روند برگزاری انتخابات مجلس اول بودند. علی‌رغم استقرار مشروطه، حضور بسیار مؤثر جریان‌های طرفدار استبداد که بقای قدرت و منافع خود را در گرو استمرار ساختار سیاسی پیشامشروطه می‌دانستند روند برگزاری انتخابات مجلس اول را با چالش‌هایی مواجه نمودند. مخالفت و کارشکنی‌های حکام مستبد محلی و روحانیون طرفدار حکومت استبدادی نمونه‌های مشخص این‌گونه جریان‌های طرفدار ساختار سیاسی استبدادی به شمار می‌روند. حکام مستبد محلی که با ساختار استبدادی خو گرفته بودند و هیچ‌گونه تمایلی به حکومت مشروطه نداشتند، روند برگزاری انتخابات را در مناطق تحت نفوذ خود با سرکوب، مخالفت و کارشکنی‌های متعددی مواجه ساختند. به‌عنوان مثال در خراسان و بروجرد گزارش‌هایی از کارشکنی و

حتی اقدام به قتل و غارت اهالی این مناطق توسط حکام آن‌ها در جریان برگزاری انتخابات ارائه شده است (مشروح مذاکرات مجلس، جلسه ۱۶ سه‌شنبه دوم ذی‌القعدة ۱۳۲۴). هم‌چنین در مذاکرات مجلس شورای ملی گزارش‌هایی مبنی بر کار شکنی، اغتشاشات و مانع‌تراشی‌های متعددی حکام محلی در انتخابات مناطق عربستان (خوزستان) و لرستان وجود دارد (مشروح مذاکرات دوره اول مجلس شورای ملی، جلسه ۱۷ پنجشنبه چهارم شهر ذیقعدة الحرام ۱۳۲۴). علاوه بر این، روزنامه‌های عصر مشروطه مانند روزنامه خیرالکلام (خیرالکلام، ۲۲ رجب ۱۳۲۴: ش ۱/۶)، ندای وطن (ندای وطن، ۱۴ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۱/۷)، حبل‌المتین (حبل‌المتین، ۱۴ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۱/۷) و مجلس (روزنامه مجلس، ۵ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۳۲/۱) نیز گزارش‌های متعددی در خصوص ایجاد کارشکنی‌های گوناگون حکام مستبد محلی مناطق مختلف ارائه می‌کنند (۳). کارشکنی و مخالفت‌های حکام مستبد محلی در برگزاری انتخابات مجلس تا حدی بود که روزنامه انجمن ایالتی تبریز گزارشی مبنی بر پاره شدن نظام‌نامه انتخاباتی به دست یکی از حکام محلی طرفدار استبداد و مخالفت جدی وی در جهت برگزاری انتخابات ارائه می‌دهد (انجمن ایالتی تبریز، ۲۹ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۴۳/۲). در دیگر منابع تاریخی عصر مشروطه نیز گزارش‌هایی در خصوص کارشکنی‌ها و ممانعت‌های حکام مستبد محلی در برگزاری انتخابات و رسیدن عرایضی از مردم جهت رفع و رسیدگی به آن مشاهده می‌شود. برای مثال ناظم الاسلام کرمانی (ناظم الاسلام کرمانی، ۱۳۴۹: ۳۰/۴)، عبدالحسین خان سپهر (عبدالحسین خان سپهر، ۱۳۸۶: ۱۰۵۴/۲) و مهدی ملک زاده (۱۳۶۳: ۴۵۵/۲) هر کدام گزارش‌های جداگانه‌ای در این خصوص ارائه می‌دهند.

علاوه بر حکام مستبد محلی، روحانیون طرفدار استبداد هم با کارشکنی‌های خود برگزاری انتخابات مجلس اول را با چالش‌هایی روبرو ساختند. این کارشکنی‌ها بر پایه نظام فکری و باور داشت اعتقادی این دسته از روحانیون در خصوص ضرورت بقا و استمرار ساختار سیاسی استبدادی صورت می‌گرفت. به‌عنوان مثال کاتوزیان گزارش می‌کند که برخی از روحانیون طرفدار استبداد مانند ملامحمد آملی، حاج میرزا حسن آقای مجتهد تبریزی و پاره‌ای از روضه‌خوانان که درائت‌های مشروطه

به منبر می‌رفتند و به مشروطه خواهان بدگویی کرده و آن‌ها را زندقه می‌خواندند، در مخالفت با برگزاری انتخابات بر اساس مفاد نظام‌نامه چنین عنوان می‌کردند که: «ما مشروطه کردیم تا اسلام را بپروانیم، اما حال می‌بینیم اسلام زیر پا گذارده شده و ادعای مساوات بین مسلمین با یهود و ارامنه و مجوسی مطرح می‌گردد» (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۷۲۶). در نتیجه چنین مخالفت‌هایی بود که برخی از اقلیت‌های دینی مانند ارامنه و یهودیان از انتخابات نمایندگان خود در مجلس اول مشروطه محروم شدند (مجلس، ۱۷ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۳/۳۶). علاوه بر این، مخالفت‌های روحانیون طرفدار استبداد موجب عدم برگزاری انتخابات در برخی از مناطق گردید. به‌عنوان مثال، رایینو طی گزارشی از ممانعت یکی از روحانیون گیلان در برگزاری انتخابات در یکی از مساجد جامع این منطقه سخن به میان می‌آورد (رایینو، ۱۳۶۸: ۲۵). علاوه بر این روزنامه مجلس هم گزارش‌هایی از تأثیر کارشکنی‌های روحانیون طرفدار استبداد در برگزار نشدن انتخابات در تربت‌حیدریه (مجلس، ۲۹ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۳/۴۱) و کرمانشاه (مجلس، ۱۲ ذی‌الحجه ۱۳۲۴: ش ۳/۳۴) ارائه می‌کند.

۳-۳ ناکارآمدی نهادهای ناظر بر برگزاری انتخابات

علاوه بر کارشکنی‌های حکام محلی و روحانیون طرفدار حکومت استبدادی، عملکرد ناکارآمد و ضعف نهادهای مسئول نظارت و بر برگزاری صحیح و مطابق بر اصول نظام‌نامه انتخابات نیز چالشی دیگر در روند برگزاری انتخابات مجلس اول بود. مسئولیت نظارت و برگزاری انتخابات بر عهده انجمن نظر بود که می‌بایست در قالب انجمن‌های ایالتی در مرکز هر ایالت و انجمن‌های محلی در شهرهای مختلف هر ایالت تشکیل شود. (اتحادیه، ۱۰۱: ۱۳۷۵). مهم‌ترین وظیفه این انجمن‌ها در زمان برگزاری انتخابات نظارت بر انتخابات و رسیدگی به شکایات در خصوص آن بود. چنین وظیفه‌ای بر اساس ماده نهم نظام‌نامه انتخاباتی به عهده انجمن‌ها گذاشته شده بود که بر اساس آن مقرر گردید در هر محلی که انتخابات به عمل می‌آید انجمنی برای نظارت انتخابات از معاریف طبقات شش‌گانه انتخاب‌کنندگان آن محل مرکب از شش نفر و تحت نظارت موقتی حاکم یا نائب الحکومه تشکیل گردد (مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطیت، ۱۳۸۸: ۹). با اتکا با ماده نهم

نظام‌نامه بود که جریان‌های طرفدار مشروطه در آستانه برگزاری انتخابات به تشکیل انجمن‌هایی برای نظارت بر برگزاری انتخابات مبادرت کردند. به‌عنوان مثال کسروی گزارش می‌کند همین که مشروطه برپا گشت و نظام‌نامه انتخاباتی رسید، افرادی برای کار بست و اجرائی ساختن نظام‌نامه و نظارت بر برگزیدن نمایندگان از طریق انتخابات، نامزد گردیدند (کسروی، ۱۳۶۳:۴۶۹). ناظم الاسلام کرمانی هم از شکل‌گیری نهادی تحت عنوان انجمن تحقیق سخن به میان می‌آورد که وظیفه آن رسیدگی به شکایات محلی در روند برگزاری انتخابات و عریضه نمودن آن به مجلس بود (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۴۹: ۲۹/۴). ثقه‌الاسلام علی تبریزی هم گزارشی از تشکیل یک هیئت شش نفره که وظیفه آن نظارت بر قرار دادن صحیح قرعه‌های انتخاباتی (برگه‌های اخذ رأی) در صندوق و نظارت بر اجرای صحیح انتخابات طبق مفاد نظام‌نامه بود ارائه می‌دهد (ثقه‌الاسلام علی تبریزی، بی‌تا: ۳۰). تشکیل چنین نهادهایی برپایه این رویکرد و اعتقاد مشروطه‌خواهان صورت می‌گرفت که به‌منظور برخورداری مملکت از پارلمان صحیح، صنوف صالح ملت به‌منظور جلوگیری از اقدامات فریبکارانه انتخاباتی چشم خود را باز کند (روزنامه بی‌طرف، ۱۵ شوال ۱۳۲۴: ش ۲/۱)؛ اما چنین انجمن‌هایی که باهدف نظارت بر برگزاری صحیح انتخابات تشکیل شده بودند، به دلیل عملکرد ناکارآمد خود موجبات بروز چالش‌هایی را در روند برگزاری انتخابات فراهم آوردند. در همین خصوص روزنامه انجمن ملی اصفهان گزارش می‌کند: «مذاکره شد که خوب است انجمن نظار در محلات منعقد نشود برای سهولت انتخابات. گفته شد برای انعقاد انجمن نظار باید اقلأ در هر محلی پنج نفر باشند و عده زیاد لازم دارد و موجب مخدرات می‌شود» (انجمن مقدس ملی اصفهان، ۲۱ رجب ۱۳۲۴: ش ۱/۲). روزنامه جریده ملی هم گزارشی درباره شکایات برخی افراد به مجلس از این که چرا انجمن‌ها به شکایات مردم مبنی بر رسیدگی و نظارت صحیح بر روند انتخابات پاسخی نمی‌دهند ارائه می‌نماید (جریده ملی، ۱۲ شوال ۱۳۲۴: ش ۱۰/۱۲) که در جواب این شکایات، مجلس رسیدگی و نظارت بر اجرای صحیح انتخابات را در حیطه وظایف خود ندانسته و کمسیون یا همان انجمن نظارت بر انتخابات که در نظام‌نامه به آن اشاره شده بود را نهاد مسئول رسیدگی به این نوع شکایات می‌داند

(مشروح مذاکرات مجلس، جلسه ۲۸، پنجشنبه ۲ شهر ذی حجه الحرام ۱۳۲۴) کاتوزیان هم گزارشی از عدم نظارت نهادهای برگزاری انتخابات در آذربایجان ارائه می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۷۱۹).

در نتیجه این ناکارآمدی‌های انجمن‌ها نظارت بر برگزاری انتخابات بود که عبدالحسین خان سپهر برگزیده شدن تعدادی از وکلای تهران مانند دبیرالسلطان، عون‌الدوله، نصرالسلطان و مشارالدوله را ناشی از حيله و پرداخت پول و نه قواعد صحیح انتخاباتی در شمارش قرعه‌ها عنوان می‌کند (سپهر، ۱۳۸۶: ۱۰۴/۲). علاوه بر این ناکارآمدی، بی‌دقتی و اهمال انجمن‌های برگزارکننده و ناظر بر انتخابات موجب بروز تخلفات و تقلب‌هایی در روند برگزاری انتخابات شد. در این خصوص یحیی دولت‌آبادی که خود یکی از ناظران برگزاری انتخابات در تهران بود گزارش می‌کند: «پهلوی دست مخبرالسلطنه نشست‌ام، می‌بینیم در قبول تعرفه‌ها چندان دقت نمی‌نماید. بر او اعتراض می‌کنم می‌گوید بهتر است پیش از آنکه شاه آخر نفس را بکشد این توپ صدا نماید چون که ساعت به ساعت حال مزاجی شاه بدتر می‌شود و امیدی به حال او نیست» (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۸۹/۲). رایینو هم در خصوص برگزاری انتخابات گیلان گزارش‌هایی اراده می‌دهد که نشان‌دهنده عملکرد ناکارآمد و نادرست نهادهای نظارتی در امر برگزاری صحیح انتخابات است. خرید و فروش تعرفه‌های انتخاباتی و همچنین ندادن تعرفه‌های رأی به رأی‌دهندگان (رایینو، ۱۳۶۸: ۲۳-۲۴) از جمله این عملکردهای نادرست است که منجر به ایجاد چالش در روند برگزاری انتخابات مجلس اول شورای ملی گردید. براین اساس مجموعه‌ای از عوامل موجب شد تا روند برگزاری انتخابات مجلس اول با چالش‌های متعددی مواجه گردد. در نتیجه همین چالش‌ها بود که این انتخابات از زمان آغاز آن در رجب سال ۱۳۲۴. ق تا آستانه به توپ بسته شدن مجلس اول در جمادی‌الاول سال ۱۳۲۶. ق به طول انجامید.

نتیجه

پس از استقرار نظام مشروطه در ایران، برگزاری انتخابات به‌عنوان اصلی‌ترین سازوکار تشکیل نخستین مجلس شورای ملی از اهمیت بسیاری برخوردار شد. در راستای تحقق این امر، در جمادی‌الثانی سال ۱۳۲۴ ق شورای عالی دربار که وظیفه آن تدوین نظام‌نامه انتخاباتی و فراهم آوردن مقدمات برگزاری انتخابات بود تشکیل گردید. هیئت تدوین‌کننده نظام‌نامه انتخاباتی این شورا که به دلیل وخامت حال مظفرالدین‌شاه و ترس از مرگ وی بر تسریع در امر برگزاری هرچه زودتر انتخابات و تشکیل مجلس شورای ملی تأکید داشتند، با ترجمه برخی از نظام‌نامه‌های انتخاباتی ممالک اروپایی دست به نگارش نظام‌نامه انتخاباتی مجلس اول مشروطه زدند و مطابق با مفاد این نظام‌نامه روند برگزاری انتخابات در تمام حوزه‌های سیزده‌گانه انتخاباتی برگزار شد. برگزاری انتخابات نخستین مجلس مشروطه متأثر از عوامل گوناگونی با چالش‌هایی مواجه گردید. در نخستین گام نظام‌نامه انتخاباتی پس از تدوین به دلیل اعتراض برخی از روحانیون به مفاد مندرج در آن در تصویب با چالش مواجه گردید. پس‌ازاین مخالفت بود که با انجام اصلاحات در برخی از مفاد، نظام‌نامه به تأیید روحانیون رسید و سرانجام در تاریخ بیست رجب ۱۳۲۴ ق. شورای عالی دربار آن را به تصویب رساند. پس از تصویب نظام‌نامه انتخاباتی توسط شورای عالی دربار، مظفرالدین‌شاه علی‌رغم تمایل اولیه خود به استقرار مشروطه از توشیح نظام‌نامه انتخاباتی سرباز زد. ترس مظفرالدین‌شاه از محدود شدن قدرت‌ش و تحریک شدن وی از جانب سفارت روسیه و رجال سیاسی طرفدار استبداد از جمله عوامل مؤثر بر توشیح نشدن نظام‌نامه توسط مظفرالدین‌شاه بود؛ اما اعتراض مشروطه خواهان و بست‌نشینی مجدد آن‌ها در سفارت انگلستان و ناآرامی‌های به وجود آمده در نتیجه آن مظفرالدین‌شاه را ناچار به توشیح نظام‌نامه انتخاباتی کرد. بر این اساس تدوین و توشیح نظام‌نامه انتخاباتی نخستین چالشی بود که برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه با آن مواجه شد. علاوه بر چالش تدوین و توشیح نظام‌نامه انتخابات مجلس اول شورای ملی در روند برگزاری نیز با چالش‌هایی مواجه شد. یکی از چالش‌های برگزاری انتخابات مجلس اول ریشه در برخی مفاد نظام انتخاباتی داشت. نظام‌نامه

انتخاباتی به دلیل ترجمه‌ای بودن و همچنین عدم تطابق آن با واقعیات سیاسی و اجتماعی جامعه ایرانی در خود دارای مفادی بود که برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه را با چالش روبه‌رو ساخت. در این میان، ماده اول نظام‌نامه انتخاباتی که بر صنفی و طبقاتی برگزار شدن انتخابات و ماده ششم نظام‌نامه انتخاباتی که بر تخصیص تعداد نمایندگان ایالات و ولایات بر اساس جمعیتشان تأکید داشت، چالش‌های مهم متأثر از نظام‌نامه انتخاباتی در روند برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه بود. در کنار چالش‌های برآمده از نظام‌نامه انتخاباتی، برخی از جریان‌های طرفدار استبداد نیز که بقای قدرت و منافع خود را وابسته به استمرار ساختار سیاسی استبدادی پيشام مشروطه می‌دانستند، با سنگ‌اندازی و مانع‌تراشی‌های خود، چالش‌هایی در روند برگزاری انتخابات مجلس اول مشروطه به وجود آوردند. همچنین در کنار این عوامل، ناکارآمدی و اهمال نهادهای ناظر بر برگزاری صحیح انتخابات از دیگر عوامل مؤثر در به چالش کشیده شدن برگزاری انتخابات در نخستین تجربه پارلمانی ایران پس از مشروطه بود. در نتیجه این چالش‌ها بود که انتخابات مجلس اول شورای ملی از زمان آغاز آن در رجب سال ۱۳۲۴. ق تا آستانه به توپ بسته شدن این مجلس در جمادی‌الاول سال ۱۳۲۶. ق به طول انجامید.

فهرست منابع و مطالعات

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۸). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه کاظم فیروزمند و دیگران، تهران: نشر مرکز.
- آدمیت، فریدون (بی‌تا). *ایدئولوژی نهضت مشروطه*، تهران: انتشارات پیام.
- آفاری، ژانت (۱۳۷۸). *انقلاب مشروطه ایران ۱۹۰۶-۱۹۱۱ (۱۲۹۰-۱۲۸۵)*، ترجمه رضا رضایی، تهران: انتشارات بیستون.
- اتحادیه، منصوره (۱۳۷۵). *مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه*، تهران: نشر تاریخ ایران
- انصاری، بهمن (۱۳۹۴). *انقلاب مشروطه از آغاز تا انجام*، تهران: انتشارات منثور سمیر.
- اعظام‌قدسی، حسن (۱۳۴۹). *خاطرات من یا روشن شدن تاریخ صدساله*، ج ۱، تهران: انتشارات ابوریحان.
- براون، ادوارد گرانویل (۱۳۷۶). *انقلاب مشروطیت ایران*، ترجمه محمد قزوینی، تهران: انتشارات کویر
- تقی‌زاده، حسن (۱۳۳۷). *مختصر تاریخ مجلس ایران*، برلین: اداره روزنامه کاوه.
- تاریخ استقرار مشروطه در ایران مستخرجه از روی اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان (بی‌تا)*، به‌اهتمام حسن معاصر، تهران: انتشارات ابن‌سینا.
- ثقه الاسلام تبریزی، علی (بی‌تا). *مجموعه آثار قلمی، مصحح: نصرت الله فتحی*، تهران: انتشارات انجمن آثار علمی.
- دالمانی، هانزی‌رنه، (۱۳۳۵) *سفرنامه از خراسان تا بختیاری*، ترجمه فره‌وشی. تهران: کتابفروشی ابن‌سینا و موسسه مطبوعاتی امیرکبیر.
- دولت‌آبادی، یحیی (۱۳۶۱). *حیات یحیی*، ج ۲، ج ۲، تهران: انتشارات فردوسی.
- رایینو، ه.ل (۱۳۶۸). *مشروطه گیلان، به کوشش محمد روشن*، رشت: انتشارات طاعتی.
- سائلی کرد ده، مجید (۱۳۷۸). *سیر تحول قوانین انتخاباتی مجلس در ایران*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- سپهر، عبدالحسین خان (۱۳۸۶). *مرآت الوقایع المظفری*، تهران: انتشارات میراث مکتوب.
- شریف‌کاشانی، محمدمهدی (۱۳۶۲). *واقعیات انقابه در روزگار*، به‌کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، ج ۱، تهران: نشر تاریخ ایران.
- صفائی، ابراهیم (۱۳۸۰). *تاریخ مشروطیت به روایت اسناد*، تهران: انتشارات ایران یاران.
- عین السلطنه سالور، قهرمان میرزا (۱۳۷۷). *روزنامه خاطرات عین السلطنه (قهرمان میرزا سالور)*، به‌کوشش مسعود سالور و ایرج افشار، ج ۳، تهران: انتشارات اساطیر.
- کاتوزیان تهرانی، محمدعلی (۱۳۷۹). *مشاهدات و تحلیل سیاسی و اجتماعی از تاریخ انقلاب مشروطه*، تهران: شرکت سهامی انتشار.

- کتاب آبی: گزارش محرمانه وزارت امور خارجه انگلیس درباره انقلاب مشروطه ایران (۱۳۶۳). به کوشش و ویراستاری احمد بشیری، چ ۲، تهران: انتشارات نو.
- کتاب نارنجی: گزارش‌های سیاسی وزارت خارجه روسیه درباره انقلاب مشروطه ایران (۱۳۷۶). به کوشش و ویراستاری احمد بشیری، چ ۲، تهران: انتشارات نو.
- کسروی، احمد (۱۳۶۳). تاریخ مشروطه، تهران: رصدای معاصر.
- لینز، خوان و شهابی، هوشنگ (۱۳۸۰). نظام‌های سلطانی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: انتشارات شیرازه.
- مجدالاسلام کرمانی، احمد (۱۳۵۱). تاریخ انحلال مجلس: فصلی از تاریخ مشروطیت ایران، مصحح محمود خلیل پور، چ ۲، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- مجموعه قوانین و مقررات عصر مشروطه (۱۲۸۵-۱۲۹۹ هجری شمسی) (۱۳۸۸). تهران: انتشارات روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.
- محیط‌مافی، هاشم (۱۳۶۳). مقدمات مشروطیت، به کوشش مجید تفرشی و جواد جان‌فدا، تهران: انتشارات علمی.
- مخبرالسلطنه هدایت (۱۳۴۴). خاطرات و خطرات، چ ۲، تهران: انتشارات کتاب‌فروشی زوار.
- مخبرالسلطنه هدایت (۱۳۶۳). گزارش ایران قاجار و مشروطیت، با مقدمه سعید وزیری و به اهتمام محمدعلی صوتی، چ ۲، تهران: انتشارات نقره.
- مستشارالدوله صادق (۱۳۶۱). خاطرات و اسناد مستشارالدوله صادق (مجموعه اول یادداشت‌های تاریخی و اسناد سیاسی)، به کوشش ایرج افشار، تهران: انتشارات فردوسی.
- مغیث‌السلطنه، یوسف (۱۳۶۲). نامه‌های یوسف مغیث‌السلطنه (۱۳۴۴-۱۳۲۰ قمری)، به کوشش معصومه مافی، تهران: نشر تاریخ ایران.
- ملک زاده، مهدی (۱۳۶۳). تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ج ۲، چ ۲، تهران: انتشارات محمدعلی علمی.
- ناظم‌الاسلام کرمانی، محمد (۱۳۴۹). تاریخ بیداری ایرانیان، ج ۲، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایرانیان.

مقالات

- سلطانی، سیدناصر، (زمستان ۱۳۹۵)، موجهات انتخاباتی طبقاتی در مجلس اول مشروطه، ش ۴، ۷۹-۱۰۲.
- سلطانیان، ابوطالب و شمسی، طاهره، (۱۳۹۵)، بررسی نخستین قانون انتخاباتی و کیفیت استقرار نخستین مجلس مشروطه در ایران، ش ۳، ۴۹۱-۵۱۰.
- ملایی توانی، علیرضا، (بهار و تابستان ۱۳۹۲). مجلس عالی دربار حلقه گذار به نظام مشروطه، ش ۱۱، ۱۲۱-۱۴۱.

نشریات

انجمن مقدس ملی اصفهان، ش ۱ (بیست و یکم ذی‌القعدة ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۲ (بیست و یکم رجب ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۴ (دوازدهم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

انجمن ملی ولایتی گیلان، ش ۴ (بیست و دوم شعبان ۱۳۲۵ قمری).

_____ ش ۳ (بیست و ششم رجب قمری ۱۳۲۵).

روزنامه ایران سلطانی، ش ۱۱ (نهم رجب ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۱۴ (۱ شعبان ۱۳۲۴ قمری).

انجمن ایالتی تبریز، ش ۳۸ (هجدهم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۳۹ (بیستم ذی‌الحجه ۱۳۲۴).

_____ ش ۴۳ (بیست و نه ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

بی‌طرف، ش ۱ (پانزده شوال ۱۳۲۴ قمری).

جریده ملی، ش ۱۲ (دوازده شوال ۱۳۲۴ قمری).

حبل‌المتین، ش ۴ (سوم رجب ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۷ (چهارم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

حکمت، ش ۸۷۳ (یکم شعبان ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۸۷۴ (پانزدهم شعبان ۱۳۲۴ قمری).

خیرالکلام، ش ۵ (هفدهم رجب ۱۳۲۵ قمری).

_____ ش ۶ (بیست و دوم رجب ۱۳۲۴ قمری).

مجلس، ش ۶ (شانزدهم شوال ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۱۰ (بیست و پنجم شوال ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۱۱ (بیست و هفتم شوال ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۳۱ (پنجم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۳۴ (دوازدهم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۳۶ (هفدهم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۴۱ (بیست و نهم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

ندای وطن، ش ۱ (یازدهم ذی‌القعدة ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۲ (هجدهم ذی‌القعدة ۱۳۲۴ قمری).

_____ ش ۷ (چهاردهم ذی‌الحجه ۱۳۲۴ قمری).

لوح فشرده

مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، جلسه ۱۶، (سه‌شنبه دوم ذی‌القعدة ۱۳۲۴).

_____ جلسه ۱۷، (پنجشنبه چهارم ذی‌القعدة ۱۳۲۴).

_____ جلسه ۱۸، (شنبه ششم ذی‌قعدة ۱۳۲۴).

_____ جلسه ۲۸، (پنجشنبه دوم ذی‌الحجه ۱۳۲۴).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی